

Medvetánc

Oroszország angolszász sajtótükörben*

Mester Dóra Djamila

„Ismerjük meg Oroszország pénzügyi horrorfilmjének kulcsfiguráit. Szétmarcangolt, vérző, korcs és ellenséges teremtmények – akik minduntalan előmászhatnak odúikból, hogy további viszályokat keltsenek.”¹

„Még ha aufklérista hevülettel félresöpörhetnénk is minden misztifikációt, minden romantikus-ekszztatikus Oroszország-mítoszt és Nyugat-metaforát, akkor sem foghatnánk vissza teljesen az Oroszország létezését firtató kérdés metafizikai pátoszáat: Oroszország van – hogyan lehetséges?” (Szilágyi 1999: 10)

A hidegháború végével a Szovjetunió megszűnt létezni, és a jogutód – Oroszország – nagyhatalmi státusa kérdésessé vált. Ebből az következne, hogy egyben megszűnt az a hidegháborús diskurzus is, melyben a „Nyugat” önmagát és a „nyugati világ”-ot úgy értelmezhetette, mint a vasfüggönyön „innen” eső részt. A keleti blokk széthullása implikálná, hogy a két részre osztott világkép ezentúl nem tartható, Oroszország reprezentációjának elemzése viszont azt sugallja, hogy ha a régi falak le is omlottak, épültek helyettük újak. Bár Oroszország (ma már?) nem tekinthető a hagyományos értelemben vett nagyhatalomnak, a „nyugati” médiumokban továbbra is jelentős világpolitikai szereplőként tüntetik fel. Foglalkoznak az országgal, hangsúlyt kapnak bizonyos történései, valamilyen formában benne van a nyugati világ vérkeringésében.

E tanulmány azt elemzi, hogy angolszász gazdasági szövegek hálójában – konkrétan az 1998-as orosz tőzsdeválság eseményét tárgyaló cikkeken – mi-

* Köszönet Melegh Attilának, Sz. Bíró Zoltánnak, Csígyó Péternek és Karácsony Gergelynek munkámhoz nyújtott segítségükért.

1 „Meet the zombies in Russia’s financial horror film. Misbegotten, malevolent creatures, mangled and bleeding – but determinedly crawling back out of their graves and hell-bent on even more mischief.” (The undead. In *The Economist*, 1998. szept. 19., 113. old.)

lyen kulturális attitűdökre lehet bukkanni. Az Oroszország-kép egyediségét ugyanazon időszak másik, sokakat foglalkoztató gazdasági kríziséről, a brazil gazdasági válságról szóló írások és szintén az 1998. őszi, angolszász vonatkozású válságjelenségeket tárgyaló szövegek elemzése teszi élessé.

Történeti előzmények

„Nyugat-Európa” és Oroszország történelmi kapcsolatai nagyon régre nyúlnak vissza. Az orosz állam kialakulásától fogva európainak számított, mert társadalmi-gazdasági talapzata rokonságot mutatott más később jött európai népek felzárkózási modelljével, és mert az 1054-ig egységes európai kereszténység egyik képviselője volt. Kereskedelmi, kulturális és dinasztikus kapcsolataival jelen volt a nemzetközi politikában. Nyugat-Európa és Oroszország viszonya alapjaiban a mongol hódítást követően változott meg. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Oroszország apró, jelentéktelen államokra hullott szét, függetlenségét elvesztette, az idegen hatalom elzárta a Nyugattól. Erre az időszakra tehető az első úti beszámolók Oroszországról, amelyek szerepe a későbbiekben is meghatározó volt. Oroszország az európai népek számára titokzatos, félelmetes, a távolság és a legendák kódéba vesző birodalomná vált. Az erre a vidékre tévedt utazók a legvadabb történeteket terjesztették róla, ahogy azt egy 18. századi utazó később megjegyezte: „az orosz népnek hosszú évszázadokon keresztül az a szerencsétlenség jutott osztályrészül, hogy mindenki az összes lehetséges sületlenséget világgá kürtölhette róla anélkül, hogy félnie kellett volna a cáfolattól” (Szvák 1988: 82).

A 16. században Európa csak Sigismund Herberstein birodalmi követ latinul írt beszámolójából kaphatott némi információt a távoli Oroszországról. Sokáig ez számított alapirodalomnak, még a későbbi utazók közül is sokan az ő munkájára hagyatkoztak, a Nyugat szemében az a „korabeli orosz élet enciklopédiájának számított” (Szvák 1988: 121). A későbbi történelem folyamán a birodalmi politikának köszönhetően Oroszország ismét aktív nagyhatalomként jelent meg Európa színpadán. A nemzetközi politika történetéből jól ismert hatalmi törekvésekből, amelyek a háborúkban és a diplomáciai tárgyalásokon zajlottak, Oroszország is kivette a részét. Az információáramlás azonban ettől még nem gyorsult fel ugrásszerűen. Az utazók beszámolóígyekeztek kielégíteni az olvasók szenzációéhségét, és ezzel egyre inkább olyan történetek születtek, amelyek megerősítették, hogy Oroszország valóban egy ismeretlen, idegen világ, telve megmagyarázhatatlan furcsaságokkal. Ezen írások jelentősége éppen abban rejlik, hogy egy olyan területről szólnak – az orosz hétköznapi világról –, amelyről máshonnan akkoriban nem származtak információk. Oroszországot egy mesebeli birodalomnak festik le, ahol télen rettentő hideg van (ez különösen megragadta az utazók fantáziáját), nyáron minden csodálatosan

zöld, a föld és a természet gazdag, az emberek egészségesek stb. Gyakorlati népkarakterológiai, néplélektani általánosítások, sokszor jellemeznek egy egész népet egy-egy odavetett jellemvonással, ezzel kívánván megfejteni az orosz ember rejtélyét. Ezek a megállapítások legnagyobb részben dehonesztálók, és leereszkedéssel kezelik az orosz népet, ami már jelzi, hogy mintegy a nyugati műveltség jegyében vonják felelősségre a „megújulásra képtelen” pravoszláv vallási-kulturális közegben élő embereket.

A 17. században ez a folyamat nemcsak folytatódott és felerősödött, hanem jelentős mérföldkőhöz is érkezett. Ekkor kezdődött ugyanis „Kelet-Európa felfedezése”, mely a nyugat-európai felvilágosodás igen fontos „alkotása” volt. A híres enciklopédisták már nemcsak Nyugat-Európára koncentráltak, hanem elkezdték „feltérképezni” az addig nagyrészt ismeretlen Kelet-Európát is. Ez a feltérképezés nem csupán földrajzi, de civilizációs, kulturális dimenziót is jelentett. Megnőtt a keletre utazók száma, kutatók, kalandorok indultak addig ismeretlen vidékekre, hogy meghódítsák azt. Beszámolók, útleírások tömegét hagyták az utókorra, melyekben egy meglehetősen sajátos Kelet–Nyugat diskurzust keltettek életre. A felvilágosodás korában ugyanis a Nyugat létrehozott egy nagyon „más” világot, egy önmagától gyökeresen különböző képet alkotott, egyben önmagát is definiálta. A más megléte és körülírása arra szolgált, hogy azzal megfogalmazza saját értékrendszerét és annak legitimitását. „Kelet Európat tárgynak tekintik, a különböző nyugat-európai felvilágosodásbeli intellektuális műveletek tárgyának” (Wolff 1994: 365).

A „másság” meghatározása leginkább civilizációs dimenzió mentén zajlott. A felvilágosodás által, hogy létrehozott egy egészen újszerű diskurzust, egy sajátos Oroszország-reprezentációt, a civilizáció nevében hatalmat szerzett saját alkotása, a „felfedezett Kelet-Európa” felett. Létrejöttek azok a jegyek, melyek ettől kezdve elválaszthatatlanul hozzánőttek a felvilágosodás torzszülött gyermekéhez. Torzszülött volt, mert szülőjétől csak hiányosan és rosszul „örökölte” annak tulajdonságait, és a Nyugat szívesen kérte számon rajta azon hibáit, amelyek magában nem működtek megfelelően, mintegy „kiélhette” rajta minden frusztrációját. Kelet-Európa félig barbár volt, félig pedig magán hordozta a „civilizáció” jegyeit. Egy köztes identitást kapott ebben a születő diskurzusban. A szolgálásra való hajlam, a testi fenyítés „belülről jövő” igénye, a pénzért megvehető értékek, a megbízhatatlanság mind a felvilágosodástól kapott ismertetőjegyek voltak.

A 19. század közepére meggyökeresedett az a nézet, hogy Oroszország és Kelet-Európa népei két ellentétes vonzáskörben élnek, a civilizáció és a barbárság között. Mindezen felfogást erősítette Custine márki *Oroszország 1839-ben* című munkája, mely önmagában is igen nagy benyomást tett a nyugati közvéleményre. Egyre jobban kikristályosodott a kép, mely szerint Oroszország civilizálatlan, barbár, és megváltásra váró. Custine márki egyetlen mondata remekül megfogalmazza a földrajzi és ideológiai dimenziók összemosását és a

koncepció lényegét: „Franciaország és Oroszország között a Kínai Nagy Fal emelkedik, amely nem más, mint a szláv nyelv és népkarakter” (idézi Wolff 1994)². A diskurzus pedig tovább élt, és a különböző történelmi korszakokban új formában jelentkezett. Custine márki kínai falát 1946-ban felváltotta a vasfüggöny, és a leosztott szerepek a hidegháború alatt is tovább éltek. Mi sem igazolja ezt hívebben, mint az, hogy 1946-ban újra kiadták az *Oroszország 1839-ben* című munkát Franciaországban, 1950-ben pedig az Egyesült Államokban. A könyv Amerikában mint „... a valaha a Szovjetunióról készített legjobb, erőteljes és időtlen politikai megfigyelés” került bemutatásra (Wolff 1994: 365).

A „másság”-reprezentációk

Pénzügyi horror – Oroszország „nyugati” tükrében

Az 1998. júliusi *The Economist* címlap-illusztrációja (lásd a következő oldalon) szemléletesen vezet a civilizációs diskurzusba. A címlapon egy ortodox ikon szerepel, a főalak – glóriával a feje körül – az orosz elnök, angyalokkal körülvéve, akik kezükben SOS feliratú bankjegyet tartanak. Egy ortodox egyházi táblaképről van szó. Az ikon feladata, hogy emlékeztesse a hívőket az isteni valóság és a teremtett világ, az örökkévaló és a mulandó között fennálló különbségre. Az ikon ezt a „tényt” hangsúlyozza, a rajta szereplő központi személy pedig a transzcendens és az immanens között közvetít. Az angyalok az IMF és az MBΦ (=IMF) nevet viselik, utalva ezzel arra, hogy itt nem a keresztény egyház istenéről, annál inkább a nyugati pénzvilág mennyországáról van szó. Az ikon és a benne szilárdan álló, az emberek hitével megtámogatott „szent” alak a mozdulatlanság, a változatlanság. Az ikon, mint a hétköznapi élet egy szerves része, s egyáltalán, az egész kép sugallta ortodox világ a nyugati olvasótól idegen, misztikus, kicsit más időbeli és kulturális dimenzióba tartozik. Ami összeköti a jelennel, ami egyértelműen értésünkre adja, hogy ez nem csupán egy történelmi kalandozás, azaz orosz elnök személye az épp aktuális szent személy helyett³.

Ugyanitt lehet megemlíteni egy másik, az elemzési időn kívül eső *The Economist*-illusztrációt (118. old.) is, melyben egy láthatóan a nyugati világot megtestesítő figura négykézlábra ereszkedve a vállán cipel egy „darabot” Oroszországból (ez utóbbit az oly sokszor szereplő hagymakupolák jelenítik meg). A kép a *Western man's burden* című cikk kísérője, amely cím egyértelművé te-

2 „There is between France and Russia a Chinese wall – the Slavonic language and character” (Wolff 1994: 365).

3 A képek elemzésénél a Melegh Attila vezette Széchenyi István Szakkollégiumi, diskurzus-elemző kurzuson elhangzott ötletek (Simonfalvi Ildikó, Tönkö Vera, Várhegyi Vera) és Ervin Panofsky (1984) című munkája is felhasználásra került.

BOOKS &
MULTIMEDIA
Our review, after page 54

The Economist

JULY 11TH - 17TH 1998

ISSN 0950-0804

EUROPE'S
STOCKMARKETS
pages 12 and 80

ASIA'S
ECONOMIES
page 59

The price of an icon

Austria AS60 Denmark Dk34 Greece Gd1000 Italy Lire 8,000 Netherlands Hfl 6.50 Qatar Riyal 27.00 Sweden SEK 37
Bahrain Dinar 2.7 Egypt E£19 Hungary Ft 500 Kenya KSh 360 Nigeria Naira 280 Saudi Arabia Riyal 27 Switzerland Sfr 7.00
Belgium Bfl 60 Finland Fm 25 Iceland Iskr 235 Luxembourg Lfr 150 Norway Nkr 55 Slovakia SKK 55 Turkey TL 200.000
Czech Rep Kc 95 France Ffr 26 Ireland Ir£ 2.50 Malta Lm 1.60 Poland Zl 11 South Africa R17.00 UAE Dirhams 27
Cyprus C£ 2.50 Germany DM 7.80 Israel NIS 18.50 Namibia N\$ 18.20 Portugal Esc 200 Spain Ptas 625 Zimbabwe Z\$ 45.00

szi a felvetett hipotézist. A kép méretarányai, melyben a nyugati ember a nagy, és vállán a világ aprócska, a *Gullivert* juttatják eszünkbe a maga kultúrkörével együtt⁴. Élve ezzel az asszociációval, adódik az értelmezés, melyben Oroszország Liliput, a „más” világ. Ismerve a swifti mondanivalót a korabeli Anglia számára, érthető, hogy Liliput kiváló példa a különbözőség ábrázolására.

Képek hosszú sorát lehetne még elemezni és prezentálni, de az újságok szövegei is jelzik, hogy valami különös, kicsit érthetetlen, de mindenképp nagyon „távol” világgént jelenik meg Oroszország a nyugati olvasók számára. A szövegekben található kifejezések közül is jó néhány sugallja a fent említett üzenetet. *A másképpen viselkedés; a sárban való lubickolás; a káosz, zűrzavar; az elszigetelődés*⁵ csak néhány azokból, melyek a leggyakrabban fordulnak elő. Szintén a másság képet építik azok a mondatok, melyek hangsúlyozzák az *elkezdést, a tanulást, a nem jól elsajátított képességet, a nyugati vívmányok funkciónak nem megfelelő használatát. Az egyik Financial Times-cikk mondata a maga gúnyos*

4 Az illusztráció részletesen került elemzésre Tönkö Vera szakkollégiumi beszámolójában.

5 A dőlt betűvel vett részek a cikkekben használt eredeti kifejezések fordításai.

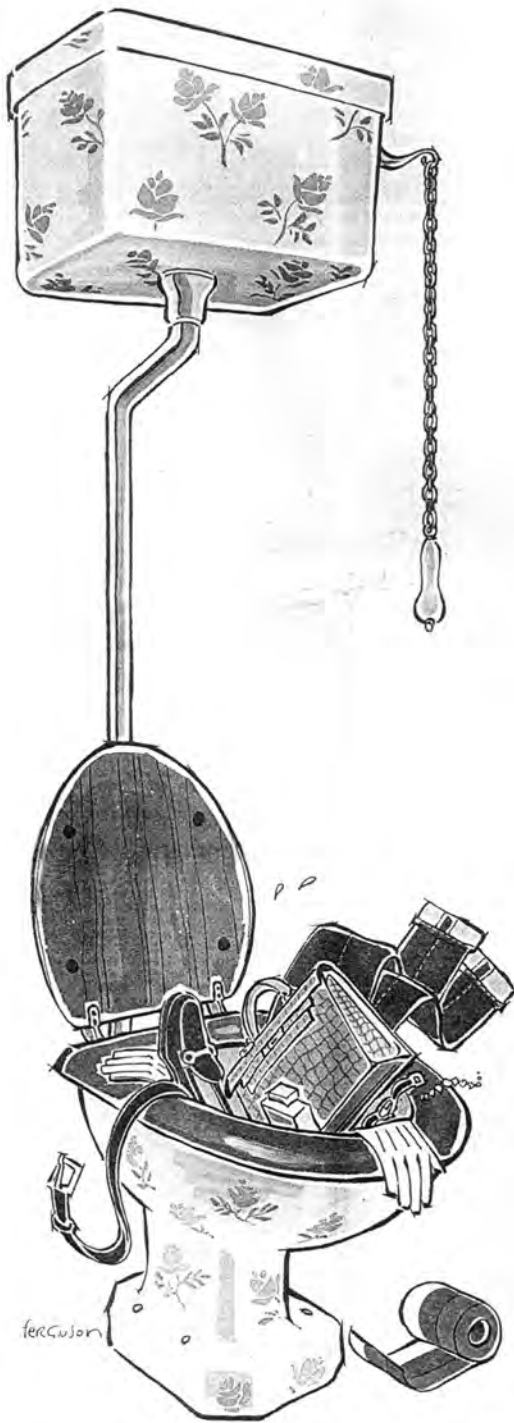
és kicsit lesajnáló stílusában igen erőteljes: „*Ez jellemzően orosz választás volt, választás a nagyon rossz és a katasztrofális között*”. A szövegekből és a képekből is elő-előkerülnek azok az ismertetőjegyek, melyekkel a felvilágosodás ruházta föl a korabeli Kelet-Európa és Oroszország népeit. Finom utalások, célzások találhatók az újságok kommunikációjában, melyek sejtetik, hogy az orosz nép eredendően más, és igazán meg nem változtatható. A *Financial Times* 1998. szeptemberi számában megjelent *A flash in the pan* című cikkének illusztrációja (120. old.) egy virágmintával díszített angol-WC-t ábrázol, mely tele van dobálva mindenféle holmival, amelyek a nyugati civilizációt szimbolizálják, mellette WC-papír hever, mely nem más, mint a felesavart orosz zászló.

A cikkek tartalomelemzése⁶ során alkalmazott *aktív-passzív* skála mind a négy újságnál ugyanazt az eredményt hozta. Az aktív-passzív kategória azért fontos,

6 A cikkek válogatásánál és feldolgozásánál a tartalomelemzés módszertana szolgált alapul. A szövegben található szereplők, tulajdonságaik, és a hozzájuk tartozó igék kigyűjtése és táblázatba rendezése, majd az Osgood és munkatársai (lásd Krippendorff 1995) által javasolt szemantikus differenciaskálákon való elhelyezés jelentette az elemzés kiindulópontját. Minden skálát konceptuálisan két ellentétes terminus rögzít, és a vizsgálat során a közbülső skálaszakaszok jelentésének részletezése nélkül az egyes adatrögzítési egység attribútumai azzal írhatók le, hogy azok milyen messze vannak a két szélső minőségtől. A tanulmányban az erős-gyenge, az aktív-passzív és a pozitív-negatív tulajdonságpárok szerint rendeződnek a kigyűjtött igék. Ez a három skála megfelel az emberi affektív megismerés három alapvető dimenziójának: az erő, az aktivitásbeli és az értékelési dimenzióknak. A cikkekből rendszerezett igék és jelzők azonban sokrétűbbek és árnyaltabbak annál, hogy ez a három szempont teljesen kimerítse az elemzést. A Zillman- (lásd Krippendorff 1995) féle hatfokozatú szemantikai aspektusskálán a „nincs jelen–nagyon ritkán–ritkán–közepesen–sokszor–nagyon sokszor” értelmezési lehetőségek szerepelnek. Ez az igék, a jelzők és a szereplők előfordulási valószínűségének vizsgálatát segítette. A szövegszerű elemzés további árnyalást engedett. Szempontként felmerült az igék jellegzetességeinek vizsgálata aszerint, hogy azok milyen módon, személyben és időben szerepelnek, mennyiszer fordul például elő egy-egy szereplőre vonatkoztatva feltételes vagy felszólító mód, mennyire gyakori a múlt és jelen idő használata stb.

Ugyanezen módszerek jelentek meg a kontrollcikkek elemzésénél is. A két térségre vonatkozó reprezentációk először a maguk kontextusán belül kerültek elemzésre, majd a kapott, két megjelenítési forma sajátosságai véglegesen az eredeti szövegekkel összevetve rajzolódtak ki. Az összehasonlítás a táblázatok és az „adatok kínálta” szempontok alapján született. A prioritást annak kimutatása jelentette, hogy az Oroszországról szóló szövegek mennyire egyedülállóak, a bennük megtalálható kulturális attitűdök mennyire fordulnak elő a kontrollanyagokban is, illetve ha nem, akkor az eltérések hogyan ragadhatók meg. Az azonos dimenzió mentén elhelyezhető ellentétes fogalompárok összehasonlításával jól mutatható, hogy milyen diskurzusok jelennek meg a különböző szövegekben. Ezen túlmenően az ugyanazon témák tállalásai közötti különbségek, illetve az ugyanazt a jelentéstartalmat hordozó szavak, kifejezések eltérései is elemzésre kerültek.

A paradigmának megfelelően az elemzésnél elsődlegesen az összehasonlítások domináltak. Az Oroszország-kép sajátossága, a Kelet–Nyugat diskurzus két szempontból is a hasonlításban mutatkozik meg. Egyrészt a diskurzus önálló vizsgálatánál – mint azt a táblázatok is mutatják – az angolszász és az orosz szereplők tulajdonságain, a hozzájuk kapcsolódó igéken, illetve az egyéb módokon megfogható különbségeken keresztül, másrészt a kontrollcikkkel való további összevetésben.

mert a diskurzusban a szerepek olyanfajta leosztását jelenti, melyben a passzív fél az alárendelt, vagy legalábbis kiszolgáltatott az aktornak. Az aktor birtokában van tulajdonságainak és cselekedeteinek is. Végez dolgokat, és vállalja azokért a felelősséget. Ennek ellenkezője igaz a passzív félre, aki sokkal inkább elszenvedője az eseményeknek, nem teljesen a maga ura. Eszerint a „nyugati” szereplőkre csak kevés passzív ige vonatkozik, a többi kivétel nélkül aktív. A passzív igék (ördögös feladattal kell szembenéznie – *Business Week*; őket vélték a hidegháború győzteseinek – *Business Week*; már csak keveset tehetnek – *Financial Times*; viselik a felelősséget – *Financial Times*; félnek a leértékelődés okozta zűrzavartól – *The Wall Street Journal*; nem sikerült a rubelt megtámogatnia – *The Wall Street Journal*) olyanok, melyekben az alany nem alárendeltként jelenik meg, a szöveggörnyezetből tudjuk, hogy mások hibájának a terheit kell viselnie. „Nem sikerült a rubelt megtámogatnia”, de tudatja az írás azt is, hogy ezt már sok sikeres kísérlet előzte meg. A mostani eredménytelenségnek is az az oka, hogy egyszerűen kapacitása határához érkezett, vagyis, hogy már megtett minden tőle telhetőt. Ez konkrétan, többször is előfordul a szövegekben: „megtesz minden tőle telhetőt” – hangzik el egyetlen cikkben négy alkalommal (*The Economist*).

Az orosz szereplőkhöz tartozó igéken végzett skálázás eredménye árnyalhatóbb. Bár jelentősebb a passzív igék relatív előfordulása, nem tapasztalható ilyen tisztán a végponthoz való tendálás. Ezért érdemes sorra venni, hogy milyen igék szerepelnek az aktív oldalon. Meglepő módon szinte csak negatív jelentéstartalommal bíró igékről van szó: *elmulaszt, harcol, megkérdőjelez, vonakodik, ígéret, forrong*, sőt: *vérszapot szimatol* (sic!)⁷. Az orosz szereplőkhöz nagyon gyakran társulnak olyan igék, melyek negatív konnotációt sejtetnek. Ilyenek például a fenyegetettség, az agresszió hangulatát közvetítő *harcol, fenyeget, hatalomra tör, veszélyeztet, forrong, ostromol, felfal* stb. igék. Az igeidők és módok jelentősége szintén nem elhanyagolható. Az orosz szereplők esetében igen sokszor fordul elő a *kell* és a *kellene* (will have to, would have to), valamint a múlt idejű feltételes mód. Ezek mindenképpen jelzik a Nyugat-relációt, ahol a Nyugat viszonyítási alapként szolgál, a szerzők pedig a *kell* vagy *kellene* szócskával állást foglalnak a – szerintük egyetlen – helyes megoldási út mellett.

Negatív konnotációjúak a megbízhatatlanságot jelző, jelentő igék és szerkezetek. Ezek gyakorisága igen nagy a szövegekben. A rubel leértékelését és a 90 napos adósság-visszafizetési moratórium bejelentését követő napok, hetek híradásainak mindegyike hangsúlyozta, hogy Jelcin elnök három nappal a bejelentés előtt határozottan állította: nem lesz leértékelés. A térség kiemelt jellemzője a megbízhatatlanság: *megígér, de elmulasztja az ígéret megtartását* (ez nagyon gyakran előfordul a szövegekben), *szétszórja a pénzt, vonakodik a szükséges intézkedések meghozatalában, fenyeget az összeomlás és a politikai káosz veszélye, nem tud úrrá lenni a helyzeten* stb. A szövegekben nyílt vonulatként jelenik meg az ún. befektetői bizalom kérdése. Ez megfelelő nyílt színi apropót ad a kérdés állandó szerepeltetésére és súlykolására. Gazdasági kontextusban a bizalom hiánya arra utal, hogy az illető ország intézményi rendszere nem képes biztosítani azokat a kereteket, amelyek a tőke biztonságos befektetését lehetővé tennék. Vagyis nem elég fejlett a gazdaság, nem alakult ki kellőképpen a demokratikus politikai rendszer: „félkész demokrácia” (*The Economist*). A mércéül szolgáló Nyugathoz képest egy félkész, elnagyolt, „félleg civilizált” ország gazdasága tárul elénk.

A nyugati világ szereplői szinte csak a pénzügyi élet területéről kerülnek ki. Sokszor képviseli a Nyugatot néhány nagyon jellemző szereplő, mint az IMF, a Világbank, a nyugati kormányok, a Nyugat, az Egyesült Államok, vagy a külföldi befektetők, ami igen erős Nyugat-öntudatot tükröz. Amennyiben feltételezzük a Kelet–Nyugat diskurzus létét, ez sokkal inkább erősíti a különállás, mint az összetartozás (akár egy jövőbeni összetartozás) érzését. A Nyugat „személyes” képviselői egytől egyig gazdasági szakértők, elemzők, pénzügyi szakemberek, illetve jelentős és elismert kutató cégek, bankok, állami intézmények

7 A dőlt betűvel szedett részek itt is a cikkekben talált eredeti kifejezések fordításai.

hivatalos képviselői. Minden alkalommal megszólalnak a cikkekben, kifejtik nézetüket – még ha az nem is bír új információ tartalommal. Nevük és hivatalos titulusuk mellett intézetük, munkahelyük teljes neve is megjelenik, nemegyszer feltüntetik még az előző szervezetet is, ahol alkalmazásban álltak. Ez vizuálisan annyit tesz, hogy egy nyilatkozó személyt a szövegben mintegy kétsornyi hivatalos jellemzés követ. Mindennek komoly szerepe van, mert ezeknek az eszközöknek az alkalmazása a szövegben belül az autoritást hivatott megjeleníteni, jelen esetben egyértelműen a Nyugat autoritását. „...nagy jelentőségű a kommunikátor hozzáértésének, szakavatottságának megítélése is. A személyes kapcsolatok számának korlátozottsága és a mindennapi kommunikáció részévé váló témák hallatlan sokfélesége következtében növekszik azok száma, amelyek eldöntéséhez a személyes ismeretségi körön belül egyre nehezebb szakavatott partnert találni. A tömegkommunikációs eszközök lehetőségei e tekintetben rendkívül kedvezőek: a legkülönbözőbb témakörök szakembereit mozgósíthatják munkájuk során” (Angelusz 1995: 133).

A leggyakrabban megjelenő orosz szereplők: Borisz Jelcin, Kirijenko, Oroszország, az orosz kormány, a kommunista többségű Duma, a szélsőséges ellenzék, a lakosság és az „oligarchák”. Míg a Nyugatot jellemző szereplőket a fenti felsorolás szinte teljesen lefedte, addig Oroszország esetében jóval hosszabb listáról lehet beszélni. Céljuk lehet a szakavatott és precíz tájékoztatás képének erősítése, azonban mivel épp a tájékoztatás egy igen szűk területre korlátozódik, a szereplők sokasága megfelelő háttér-információ hiányában csak bonyolítja a tálalt szituáció átláthatóságát, ezúton kódolt elemekkel is alátámasztva azt a szövegesen is hangsúlyozott állítást, mely szerint Oroszországban káosz és zűrzavar van. A szereplők jelentős része teljesen passzív, érdemes azonban megnézni, hogy kik azok, akiket megszólaltatnak. Az orosz reformpolitikusok szólalnak meg, akik köztudottan elkötelezték magukat a nyugati típusú politikai irányvonal mellett, vagyis követik a „helyes” utat. Őket érezhetően kisebb mértékben terheli a felelősség a történelemért, ők már nem annyira „mások”. „Nem Kirijenko hibája, hogy a begyűrűző ázsiai válság megbolygatta a feltörekvő országok piacait” (*The Economist*).

Időnként orosz gazdasági szakértők is szót kapnak, számuk azonban igen szerény, és a hátuk mögött álló intézmény, a foglalkoztató cég, a bank, a kutatóintézet minden esetben valamilyen kapcsolatban áll a Nyugattal. Ez biztosítja, hogy véleményük valóban referenciapontként szolgálhasson. A háttérben pedig a *kiábrándult, cinikus, sztrájkoló, fizetését követelő*, de leginkább *passzív* orosz nép. A „hitelesség” kedvéért a szövegek időnként közölnek az „utca emberével” készített interjúkat, ezek azonban helyenként olyannyira abszurdak, hogy megkérdőjeleződhet „valódiságuk”. A megkérdőjelezett vagy egy nincstelen koldus, esetleg egy Onyx márkabolt igazgatója, vagy éppen egy McDonald’s üzlet alkalmazottja.

„A gyámoltalan óriás és a gonosz medvebocs” –
Oroszország brazil tükörben

Az elemzés egyik kontrollterülete Brazília. Erre az országra is kiterjedt az Ázsiából induló 1998-as pénzügyi válság, szinte ugyanazon időszakban jelentek meg cikkek ebben a témában is az elemzett lapok hasábjain. A nyugaton kívüli térségről lévén szó, a kiválasztás alapját egy hasonló, kizáró diskurzus feltételezése jelentette. A Latin-Amerika és a Nyugat között fennálló diskurzus feltérképezésében kettejük szintén régi időkben gyökerező sajátos kapcsolata, és ennek a Kelet–Nyugat diskurzussal való összehasonlítása finom pikantériával rajzolja ki a másságokkal kapcsolatos beszédmódokat.

A két térség reprezentációjának legszembetűnőbb különbségeihez tartozik, hogy a brazil cikkekben nem használnak olyan „vad” metaforákat, mint az orosz témájúakban. Míg a mottóban megjelenő „horror” témaválasztás is jelzi a Kelet–Nyugat diskurzus egyik sajátosságát, mely az oroszokat úgy kezeli, mint akik a Nyugattól valók, csak annak kicsavart, torz részei,⁸ addig a kontrollcikkekben egyáltalán nem találhatók ezekhez hasonló gúnyos, sértő utalások, erősen negatív konnotációjú kifejezések. Ezt a szövegekhez tartozó illusztrációk is alátámasztják. A brazil témájú írások kísérőjeként nem fordulnak elő

8 Ebben más, mint az orientalizmus, mert a Kelet valami esszenciálisan különböző a Nyugat szemében.

képek, melyek oly mértékben hordoznának kulturális többletjelentést, mint az orosz reprezentációk. Amíg például a Jelcint ábrázoló *The Economist*-címlap e kultúrkör minden ismertebb jelképét magán hordozza, addig csak egyetlen olyan brazil vonatkozású fotót találtunk a kontrollanyagban, amely túlmutat a semleges ábrázolásmódon. A kép, mely a *Latin America seeks shelter* című *The Economist*-cikk illusztrációja (123. old.), egy nyomornegyedbeli házat és lakóit ábrázolja. Sötét bőrű asszony két, majdnem pucér gyerekével az ajtóban áll, a férfi (nem tudjuk, de feltehetőleg a férj) pedig a kép bal szélén, arról kicsit lecsúsztatva, a falat támasztja. A sötét bőr, a nemi szerepek ábrázolása, a férfi tétlenséget mutató beállítása, a munkanélküliségre tett utalás és a putri képei szintén erős konnotációval bírnak. A különbözőség szempontjából viszont annak van jelentősége, hogy az átnézett szövegekben sehol nem volt ehhez hasonló, illetve, hogy a fent bemutatott ábrázolás nem hordoz közös jegyeket az orosz térségre jellemző illusztrációkkal. Ezen a képen sokkal inkább a fajilag is értelmezett szegénységen, az elmaradottságon, mint a kulturális „más-ságból” eredő „félíg civilizált” veszélyes „barbárságon” van a hangsúly.

A *Business Week* cikkének – *How to Reshape the World Financial System* – képanyaga a világban terjedő pénzügyi válságjelenségeket elemző grafikonok kísérője. Az írás részletesen tárgyalja a különböző térségek e szempontból vett sajátosságait. A szóban forgó oldalon három fotó látható az azokhoz tartozó grafikonokkal (125. old.). Legfölül, a 'Brazília' kockában „Egy bróker a São Pauló-i tőzsdén a részvényárfolyamok zuhanását figyeli” szöveg, a képen egy szemüveges, ingujjban, de nyakkendőben levő férfi mobiltelefonnal a kezében, szemöldökét összevonva figyeli az elektronikus kijelzőt. Alatta, a 'Mexikó' kockában „A Samsung munkásai Tijuánában: a részvénytőzsi válság közeledik” felirat és egy olyan fotó látható, melyen egzotikus arcú, finoman sminkelt fiatal nő, egyen munkaruhában egy számítástechnikai futószalagon dolgozik, mögötte sok hasonló társának elmosódott kontúrja. Legalul, az 'Oroszország' kockában a legmeredekebben zuhanó grafikon mellett „A moszkvai piacon csak a tradicionális valutában bíznak” felirat alatt egy idős, ázsiai vonású, mélyen barázdált arcú, fejkendő nő újságpapírba csomagolt kenyeret tart a kezében. Mögötte a többi szereplő elmosódik, de azért jól kivehető a háttérben álló nő alakja, aki sportcipőt és hímzett kendőt árul. Az első két kép a modern pénzügyi szektort és a külföldi tulajdonban levő elektronikai gyárat mutatja, míg az orosz néni tradicionális, „őskori”.

A szereplőkhöz tartozó igék esetében is feltűnő eltérések találhatók. Míg Oroszországra vagy a passzív, vagy a negatív igék (rombol, visszautasít, meghíúsít, forrong, lázad, összekever, rosszul alkalmaz stb.) jellemzőek, addig Braziliánál ez másképpen van. Itt is viszonylag magas a passzív igék aránya, vagyis hangsúlyos, hogy az aktor a Nyugat – az angolszász szereplők – és Brazília a *tehetetlen óriás*, másrészt viszont éppen az Oroszország-relációban jelenik meg a Braziliát jellemző passzív igék azon funkciója, mely azt jelzi, hogy az átgyűrű-

BRAZIL

A trader watches stock values plummet in São Paulo

MEXICO

Samsung workers in Tijuana: The shock waves get closer

RUSSIA

In a Moscow market, a woman relies on traditional currency

zött krízishelyzetért nem Brazília, hanem éppen Oroszország a felelős. A *Last Stand?* című *The Economist*-cikk egy mondata: „... igazságtalan, hogy Brazíliát büntetik az orosz pénzügyi összeomlás miatt”. Brazília olyan színben tűnik fel, mint aki mindent megpróbál, és mégis ártatlan áldozata a bekövetkező eseményeknek: a *vállalnia kellett a kockázatot, rákényszerült a kamatlábemelésre, a pénzügyi világ pánikhangulatának fő sodrába taszították, érdemtelenül büntetik* stb. Oroszország esetével ellentétben nem a negatív ígék vannak túlsúlyban, sőt számuk elenyésző. Brazília *megpróbál, igyekszik, sikerül megoldania, bevezet, szigorít, szembenéz, vállal, tárgyal, megfontol*, vagyis pozitívan és aktívan, cselekvőként szerepel. Az igeidők használata szintén hasonló következtetéseket implicál. A kontrollcikketek esetében ugyanis nem a feltételes és a felszólító, esetleg feltételes felszólító módok (*would, have to, should, should have*) dominálnak, hanem sokkal inkább a befejezett múlt, a sima múlt, jelen és jövő idők.

A fentebb említett felelősség kérdése a szereplőket, elsősorban az elnököt jellemző tulajdonságok vizsgálatánál is felbukkant. Cardoso *nem hibás, amiért az ázsiai válság továbbgyűrűzött, mindenáron bevezeti* (és nem csak ígéri!) *a szigorító intézkedéseket, nem tehet róla*, hogy belekeveredett ebbe az egészbe. Az események kínálta párhuzam az, hogy mindkét országnál szóba kerül a politikai helyzet. A politikai elemzés apropója már önmagában is figyelemre méltó. Brazíliában lejárt az elnök mandátuma, és a pénzügyi válság éppen a politikai választások idején érte az országot. Oroszországban azonban éppen a válság miatt téma a politika, az elnök gyengülő egészségi állapota és helyzete, valamint a „félkész” demokráciából eredő bizonytalanság, melynek hatása a gazdaságra számottevő. Ezen túlmenően, míg Oroszország esetében a politikai ellenzék *veszélyes, idegengyűlölő, nem szeplőtlen, hírhedt, befolyásos, kommunista, újfasiszta* stb., a politika háttérben iparmágnások (*tycoons*) és oligarchák állnak, addig a brazil választások egyetlen említésre méltó mozzanata az, hogy Cardosót a gazdasági válság ellenére is újraválasztják, mert *sikeres, mert élvezi a választók bizalmát, illetve egyszer már eredményesen visszazorította az inflációt* stb. A politikai ellenzék pedig teljesen „normális”, arról nem is beszélve, hogy szerepe nincs túlargozva, az egyetlen megnevezett ellenzéki politikus a baloldali Inacio Lula da Silva, aki teljesen „Nyugat-konform” ellenzéki.

Érdeemes kitérni az elnökök személyére. Mindkettejük szerepe hangsúlyos, ami részben következik a politikai berendezkedésből. Nemzetközi szintéren mindketten államuk megtestesítői, és emiatt az elemzés szempontjából érdekes az összevetésük. Jelcin elnök személye összetettebb, és ez jól kirajzolódik a lapok jellemábrázolásából. Egyszerre hivatott képviselni államán belül a nyugati érdekek megnyilvánulását, de egyben országát is a külföld felé. Személye a médiában sajnálatra méltó, komikus, a tisztelet teljes hiánya érződik a megjelenítéseken. Jelcin *beteg, erőtlen, kiszámíthatatlan, hatástalan, ügyefogyott, biztos vesztes, hitelét vesztett*. Csak olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, melyek dehonesztálóak rá nézve. Cardoso ezzel szemben elismert partner, megfelelő szakember, *a 67 éves*

volt szociológus személyes varázsát rendíthetetlen nyugalommal ötvözi, a krízisre adott válasza bátor, úgy tűnik, hogy rendíthetetlen a belé vetett bizalom⁹, egyszóval olyan, mint egy elnök. A „normalitás” abban is testet ölt, hogy eleve kevesebb jelzővel ékesítik, mint ahogy egy gazdasági témájú cikknél ez elvárható.

A bizalom, mint azt láthattuk, a jelen kontextusban kiemelt fontosságú. Egy pénzügyi krízis esetén a befektetők érdekei könnyen sérülhetnek, ezért az ő szempontjaik a mérvadóak. Az újságok szemszögéből mindkét vizsgált térség külső térség, ami jelenti a jogi, intézményi háttér különbözőségét és az ebből fakadható bizonytalanság érzését. Ha egy külső térségben válság következik be, akkor a befektetők a válság súlyosságától függően tőke kivonással reagálnak. Ez a mozzanat mindkét reprezentációban jelen van. A beállítás azonban merőben más. Oroszország esetében a Nyugat aktívan kiveszi a részét a mentési folyamatból azzal az érveléssel, hogy az egymaga nem képes rá, a függőségi viszony nagyon közvetlenül rajzolódik ki a szövegek textúrájából. A „nyugati” befektetők *pánikolnak*, kiderül, hogy sem az intézményi-jogi, sem a politikai háttér nem biztosított, hogy nincs demokrácia, hogy „kiskirályságok” vannak, és ennek elsődleges kárvallottja a Nyugat, aki pedig *önként vállalva segít*. A brazil témájú cikkekben az intézményi háttérről szinte egyáltalán nem tesznek említést, a politikáról is csak a választások kapcsán. Amennyiben konkrétan van szó a befektetett pénzek biztonságáról, az annyi, hogy a politikai, intézményi háttér már sok évvel ezelőtt megszilárdult. Tehát ugyanúgy, mint az elnök személyével kapcsolatban, nem foglalkoznak a kérdéssel, vagyis a demokrácia, a szövegek szerint, „normálisan” működik. A tőke kivonás, mint elsődleges szempont, itt is explicit szerepel. Ami azonban másképpen van, az az, hogy a szövegek éppen meggyőzni igyekeznek olvasóközönségüket arról, hogy Brazília elég biztonságos, és nem kell onnan tőkét kimenekíteni, illetve szintén új vonás, hogy a befektetők hovatartozása nem derül ki a cikkekből. Nem a nyugati befektetők igyekeznek megfelelő megoldást találni, hanem a befektetők (investors), megkülönböztetés nélkül. Ha van jelzőjük, akkor az a *hazai* és a *külföldi*, amelyen belül nem történik további pontosítás. A téma lebegtetése viszont azt sugallja, hogy nem teljesen egyértelmű a biztonság kérdése ebben a térségben sem, vagyis feltételezhetünk egy rejtett bizalmatlanságot.

A brazil témával foglalkozó írások a Nyugat kategóriával szinte egyáltalán nem operálnak. Míg az oroszországi cikkekben következetesen a „Nyugat”, a „nyugati” kormányok és velük szemben Oroszország szerepelt, addig ilyen különbségtétel a kontrollcikk szövegeiben egyáltalán nincs. Különösen pikáns felfedezés viszont az, hogy amint a globális válság kapcsán Oroszország kerül elő, a vele szembeállított Nyugat is azonnal megjelenik, illetve, a Nyugatot sehol nem helyettesíti Észak. A szembeállításokban a *fejlett országok, G7 iparosodott orszá-*

9 „...a választók azért Cardoso mellett teszik le voksukat, mert úgy tűnik, hogy egyedül az ő politikája biztosítja a gazdasági stabilitás fennmaradását” (*Financial Times*, 1998. szept. 18.).

gok, az IMF, nemzetközi pénzügyi intézmények, külföldi kormányok és a nem brazil országok konkrétan megnevezve kerülnek elő. Vagyis egyfajta „globalizációs” diskurzus szerint szerveződnek a Brazília-szövegek. Míg az orosz témát tárgyaló cikkekben a megszólaltatott személyek vagy a nyugati világhoz tartozó, hosszú titulusokkal ellátott szakértők voltak, vagy nyugati érdekeltségű intézménynél dolgozó, annak elkötelezett orosz szakemberek, addig a brazil esetben már a táblázatok összeállításánál nehézséget jelentett a brazil és nem brazil szereplők megkülönböztetése. Sokszor ugyanis sem a névből, sem az intézményből nem derült ki világosan, hogy ki milyen ország érdekeltségi körébe tartozik. Brazília, míg egyik oldalon elkülönül és Latin-Amerikához tartozik, addig a másik oldalon már szerves része a nyugati, vagy inkább „globális” pénzügyvilágnak.

A „tükör” – ahogyan magukról írnak

A külső események (external events) okozzák a fejlett világ jelenlegi kríziseit – tudjuk meg az angol és amerikai gazdasági lapokból. A begyűrűző problémák igen sok bonyodalmat okoznak a legkiválóbb szakmabeli koponyáknak is, a „feltörekvő” piacok okozta rendetlenségben a nyugati országok a saját házuk táján is rendet kell, hogy tegyenek. A cikkekből kiderül, hogy Nagy-Britannia megindult a hanyatlás útján, hogy az amerikai tőzsdéken komoly válságtünetek jelentkeztek, hogy a legtöbb nagyvállalat átszervezési procedúrák előtt áll, és hogy a három nagy nyugati térség valutái igencsak egymás rovására versenyeznek. Azonban minden ilyen hír mellett szerepel az a megállapítás is, hogy mindez azért történik, mert Oroszország leértékelte a rubelt, mert a jól bevált nyugati gazdaságpolitikai recepteket a „feltörekvő” (emerging) országok vagy egyből elutasítják, vagy rosszul valósítják meg azokat. A legszembetűnőbb különbség az orosz és angolszász témájú cikkek között a sajátos, „felelősségelhárításos beszédmód”. Míg Oroszország saját hibájáért mindig maga felelős, s a brazil válságért is sokszor Oroszország felelős, addig az angolszász válságjelenségek okozói minden esetben a már említett „külső események”. A kritikus, kemény hangú, nemegyszer gúnyos hangvétel ezeknek a témáknak is megszokott kísérője – különösen a *The Economist* esetében –, de a jelentősebb történéseknél a lapok következetesen mentesítik a felelősség alól a nyugati pénzügyi világ szereplőit. Az orosz válság kérdésében szinte egyáltalán nem vizsgálják a saját felelősségüket, a nyugati befektetők magatartása minden esetben a helyes megoldás – saját tőzsdéjük működésével, sokszor tűnik úgy, mintha nem is foglalkoznának.¹⁰

10 „A célpontáthelyezésnek az a formája, amely leginkább elősegíti a politikai és társadalmi stabilitást, nagy valószínűséggel az önmagunk hibáztatására való hajlam: a büntudat, amelyet egyéenként és egy osztály tagjaként érzünk az egyébként a gazdasági és társadalmi intézményeknek is tulajdonítható kudarcokért” (Edelman 1998: 106).

A válságokat tárgyaló írások csak elvétve szólnak nemzeti gazdaságpolitikákról, országbeli sajátosságokról. Sokkal gyakoribb ehelyett a nemzetközi szerepvállalás említése, az összehangolt vagy közös politikák szerepe, a nemzetközi intézményeknek való megfelelés kérdése. Az IMF, mint vezető pénzügyi szervezet, kiemelkedik ezekben az ábrázolásmódokban. A már említett „globalizációs” diskurzus melletti legfőbb érv az IMF szövegekből kirajzolódó szerepe. Ahogyan az már a brazil cikkekben is feltűnő volt, a tanár, az orvos, az infúzió mind az IMF feliratot viselik. Ez nem változik a globalizációs és kifejezetten angolszász írásoknál sem. A *The Economist* cikkének – *Lessons from a crisis* – illusztrációján (130. old.) például az IMF-hímezéses, nyakkendő, szemüveges, idősebb férfi (aki lehet tanár vagy gazdasági szakember) egy „Terv” feliratú ábrára mutatva magyaráz. Az ábra közepén egy három részre szakadt földgömb látható, a repedések elmozdulásának irányát nyilak jelzik. Egy nagy hasadás hosszában szeli ketté Európát úgy, hogy Ázsia (Oroszországot is magában foglalva) a keleti oldalra esik, a nyilak a két rész egymással ellentétes elmozdulását jelzik. Egy sokkal kisebb repedés is látható a földgömb sarkában, ami sejteti, hogy Japán már nem tagja ennek az ázsiai blokknak. A képen igen sok részlet érdemel némi továbbgondolást. A hatalom birtokosa, az autoritás megtestesítője a tanár személye. Az a tény, hogy ez a cikk a globális gazdasági válság kérdésével foglalkozik, vagyis részletesen kitér az egyes területek sajátosságaira, illetve azok összefüggéseire, és hogy a tanár az IMF feliratot viseli, arra enged következtetni, hogy a legfőbb autoritás az IMF nemzetközi pénzügyi szervezet, melyben az Egyesült Államok vállal vezető szerepet. Ezt a hipotézist a szövegekből előkerülő állítások végtelen sora és a képanyagok gazdag utalásai erősítik meg. „Az IMF-program tökéletes volt, a hiba az alkalmazásban van” – idézi a *Financial Times* Michael Camdessus, a szervezet ügyvezető igazgatóját¹¹, az „IMF eredeti feladata az volt, hogy kivezesse a világot a pénzügyi felfordulásból” – hangzik el ugyanebben a cikkben. A térkép tagolása megfelel a Kelet–Nyugat diskurzusnak: Oroszország nem része Európának, sőt a nyilak a fokozódó különállást jelzik.

Az angolszász témájú írások azt hivatottak igazolni, hogy a Kelet–Nyugat diskurzus sajátosnak vélt elemei valóban egyedülállóak abban az értelemben, hogy a „hazai pályáról” szóló szövegek nem tartalmaznak olyan kulturális többletet, mint amelyek az oroszországi eseményről szóló cikkekben megtalálhatók. A külső bűnbak keresése a hazai válságproblémákra nemcsak annak explicit módon történő megjelenítésében, de abban is megnyilvánul, ahogyan a különböző témákat találják, illetve ahogyan az igék használatával bánnak. Mindkettőben ugyanis a reagálás, a külső hatásra adott válasz motívuma jelenik meg. A „*vállalatok a globális krízis hatására átszervezési feladattal állnak*

11 „Ahogy Oroszország esetében is, nos, a program jó volt, a hiba az átültetéskor jelentkezett. De mindezek ellenére is elmondható, hogy Oroszország visszafordíthatatlan lépést tett a piacgazdaság felé, és ez a Nyugatnak sem került sokba” (1998. *Financial Times*, szept. 17.).

szemben, új típusú problémákkal néznek farkasszemet” stb. Az igék esetében pedig vagy az áldozatvállalást szimbolizáló passzív igék, mint *zuhanással kell szembenéznie, a nemzetközi zűrzavar fenyegetettségét tűri*, vagy hogy *kihívással találkozik* szerepelnek, és a nagyobb számban is előforduló pozitív aktív igék, mint *a javít, orvosol, elkerül, készen áll, aggódik, harcol* stb.

Akárcsak a többi elemzett anyagban, itt is igen sok szereplőt vonultatnak fel a cikkek. Két különbség azonban szembetűnő. Egyrészt a megszólaló szakértőknél az újságok nem tartják szükségesnek olyan kimerítő részletességgel felsorolni az illetők titulusát és alkalmazó intézményeik nevét, címét, mint azt teszik a külső térségeknél. Másrészt nemcsak elemzők, közgazdászok és más elméleti szakemberek nyilatkoznak, hanem szép számban vállalati ügyvezető igazgatók, elnökök is, akik konkrét gazdasági érdekeket képviselnek és szólaltatnak meg. Az angolszász szövegekben is fellelhető kritika, kemény, számonkérő hangnem, ami az írások természetéből is következhet – összességében azonban az elemzés azt mutatja, hogy a „semleges”, negatív konnotációt nem tartalmazó igék és tulajdonságok túlsúlya jellemző.

Oroszország – mindaz, ami látszik

Az önmeghatározáshoz szükséges ellenségkép kialakítását, a „mátság” konstituálását a Nyugat Oroszország esetében szinte minden tekintetben megvalósítja. Az elemzett cikkek beszédmódjából Oroszországról egy igen határozott ka-

rakter rajzolódik ki. Olyan karakter, mely azokat a tulajdonságokat kelti életre, melyektől a Nyugat szabadulni szeretne. Oroszország a Nyugat eltorzult formája, hordozza a Nyugat jegyeit, de csak épp a felismerhetőség szintjén, mintegy a kapcsolódási pontokat jelölendő. A mottó korcsszüleményei is ezt hivatottak illusztrálni. Oroszország misztikus, idegen és nagyon távoli, a „szürke zóna” teremtménye. Veszélyes és fenyegető, gyanakvással figyeljük. Félig civilizált és barbár.

Az elemzett szövegek a kontrollcikkkel való összevetésben azt mutatják, hogy az orosz válság pénzügyi világra gyakorolt tényleges hatása¹² lényegesen kisebb volt, mint amit a brazil válság esetleges elmélyülése idézett volna elő. A szövegek viszont mégis arról tesznek tanúbizonyságot, hogy az orosz válság veszélyesebb, fenyegetőbb. Oroszország megjelenítése függetlenedik a tényleges gazdasági eseményektől, egyfajta kulturális dimenzió mentén szerveződik. A kontrollcikk elemzésének eredményeiből az következik, hogy Brazília sokkal inkább része a Nyugatnak (bár nem teljes jogú tagja), Oroszország pedig célpont a másság meghatározásának mechanizmusában. Könnyelműség lenne azonban csupán a Nyugatot „hibáztatni” éppen az orosz identitás hagyományos dilemmája miatt. A nyugatos-szlavofil vita régre nyúlik vissza, az orosz értelmiség igen sokszor került e kétarcú identitás szétválaszthatatlan hálójába; sokszor maguk az oroszok sem tudták eldönteni, hogy inkább Ázsiában lennének európaiak, vagy hogy Európában töltenének be egyfajta eurázsiai szerepet (Sz. Bíró 1995). A kétféle vonzaskör mindvégig meghatározó maradt.

A felvilágosodásban gyökerező civilizációs reprezentáció ilyenén továbbélése azért fontos, mert maga is alakítja a társadalmi „valóságot”. „Az ellenségnevekben ősi tudások, mitikus konstrukciók élednek újjá. Mindenekelőtt a világ kettéosztása jóra és rosszra, rendre és káoszra, Isten és Sátán művére. A politikai ellenségkonstrukciók már nélkülözik a mítoszok és a vallások mélységét, világmagyarázó erejét, de manírjuk és észjárásuk tovább él. A közélet színterein is van káosz, bűn és Sátán, csak éppen új alakban és más nevekkel jelenik meg: kommunista, burzsoá, imperialista, magyar, román, bozgor, zsidó, liberális, nacionalista. A szemantikai oppozíciós kategóriák áttekinthetővé és veszélyessé teszik a világot, felhasználóját felmentik a töprengés és a felelősség alól” (Szabó 1998: 10).

12 Ez a megállapítás nem a „valósággal” való összevetés, hanem magukból az újságok szövegeiből derül ki; „Oroszország valószínűleg komoly hatással volt az amerikai bankokra, de ha a latin-amerikai országok megindulnának a lejtőn, annak sokkal súlyosabb következménye lenne”. (*The Wall Street Journal*, 1998. szept. 11.); „A bankminősítő cégek egyetértenek abban, hogy a latin-amerikai hanyatlás sokkal komolyabb hatásokkal járna, mint az orosz összeomlás” (*Financial Times*, 1998. szept. 11.).

Forráskritika

A *The Economist* angol gazdasági hetilap és a *Financial Times* napilap, valamint a *Business Week* és a *The Wall Street Journal*, amerikai heti- és napilapok elemzése került a tanulmányban feldolgozásra. Vizsgálódási szempontként szolgált a cikkek újságban elfoglalt helye, valamint a lapok profilja. Meghatározó volt továbbá, hogy milyen műfajú, milyen terjedelmű és stílusú cikkek kerültek az anyaggyűjtésbe.

A forrásanyag részletes elemzése és a kapcsolódó táblázatok megtalálhatók a szerző Medvetánc – Oroszország angolszász sajtótükörében című diplomamunkájában.

Hivatkozott irodalom

- Angelusz Róbert (1995): *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Ferenczy Kiadó.
- Edelman, Murray (1998): Politikai ellenségek konstruálása. In *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Krippendorff, Klaus (1995): *A tartomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Panofsky, Ervin (1984): *Jelentés a vizuális művészetekben*. Budapest: Európa Kiadó.
- Sz. Bíró Zoltán (1995): Az orosz történelmi fejlődés különössége: rivális koncepciók és az önreflexió hagyományai. In *Replika*, 19–20: 93–102.
- Szabó Márton (1998): *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Szilágyi Ákos (1999): *Oroszország elrablása*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Szvák Gyula (1988): *Moszkóvia és a Nyugat*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe*. Stanford–California: Stanford University Press.

A képek forrása

117. old. – *The Economist*, 1998. július 11.
118. old. – *The Economist*, 1998. december 12.
120. old. – *Financial Times*, 1998. szeptember 5–6.
123. old. – *The Economist*, 1998. augusztus 29.
125. old. – *Business Week*, 1998. október 12.
130. old. – *The Economist*, 1998. október 3.